

Opačným extrémem (protikladným k doslovnému překladu) je překlad nadměru volný (*unduly free translation*). Takový překlad není přijatelný z mnoha důvodů, uvedme alespoň ty nejzávažnější: často se přidávají informace, které originální text vůbec neobsahuje ani nenaznačuje implicitně, pozměňuje se význam výchozího textu, dochází ke zkreslování např. historických fakt nebo kulturního rámce výchozího textu, dochází k neodůvodněné naturalizaci výchozího textu, překlad často deformuje originál i z hlediska stylistického. Přemířnější důraz je položen na reakci adresáta, ale význam přitom nemusí odpovídat původnímu významu, jak je vyjádřen ve výchozím jazyce. Z dnešního hlediska je jako překlad takový „převod“ neakceptovatelný.

Názory na to, který přístup je nejsprávnější, se ovšem v průběhu staletí měnily (srov. např. **Lefevere** 1992 – uvedená kniha je sbírkou názorů osobností od 1. století př. n. l. až do poloviny 20. století). Dnes musí překlad splňovat tři základní požadavky – přesnost (ve smyslu shody propozičního významu), jasnost (ve smyslu jednoznačnosti významu a srozumitelnosti) a přirozenost (ve smyslu volby formálního ztvárnění odpovídajícího charakteru cílového jazyka). Velmi zjednodušeně lze říci, že odborný text snáze „unes“ doslovný překlad (tj. dle výše uvedeného překlad „nepřirozený“), který bude důsledně respektovat propoziční význam a jeho jednoznačný výklad, než opačný extrém – volný překlad, který bude sice tzv. přirozený, ale bude velmi volně zacházet s informací jako takovou (ve smyslu přidávání, ale i ubírání, výsledkem je vždy *translation loss*). Naopak dílo krásné literatury musí nutně doslovný překlad odmítnout, protože jako dílo plnicí informativní a současně (a někdy zejména) estetickou funkci nutně věnuje velkou pozornost formě. V tomto případě spíše odpustíme menší zkreslení informace, protože dílo krásné literatury nemá výlučně informativní poslání – kognitivní funkci, tato funkce bývá velmi často sekundární. Spíše akceptujeme adaptaci obsahu, pokud tato nadměru nepřiznivě neovlivní význam díla, než strnulost formy.

1.3 TRADIČNÍ PŘEKLADATELSKÉ POSTUPY

Překladatelský proces používá různých metod, cest, postupů i různých pojmenování těchto metod, i když v podstatě všechny směřují k řešení stejného problému, kterým jsme se zabývali až dosud. Pro tyto rozmanité překladatelské operace dřívější teoretikové překlada jako **Fjordorov**, **Levý**, **Catford** aj. nepoužívali vždy přesných rozlišujících ter-

minů a nazývali je většinou obecně změnami nebo postupy. Současní lingvisté, kteří se třeba jen okrajově zabývali překladatelskou problematikou (**Poldauf**, **Bareš** aj.), vycházeli z valné části, i když s jistými úpravami a kritikou, z ne již nejnovějšího srovnání stylistiky francouzštiny a anglické s sedmi základními postupy, jimiž se řeší nedostatek přímého ekvivalentu v CJ. Těchto sedm základních postupů od nejjednoduššího po nejsložitější zahrnuje:

1. **transkripce** (přepis více či méně adaptovaný úzu cílového jazyka; je však třeba brát v úvahu i **transliteraci**, tj. přepis jinou abecedou, při níž dochází k zvukovému zkresení; typické je to pro přepis čínských aj. jmen, např. *Mao-tse-tung* se mění z /mao-tzung/ na /mawtsetung/),
2. **kalk**, tj. doslovný překlad (*potflower* : *hrnková květina*),
3. **substituce**, tj. nahrazení jednoho jazykového prostředku jiným, ekvivalentním (např. substantiva osobním zájmenem a obráceně apod.). Substitute se podle **Dauše** opírá o skutečnost, že cokoli může být nakonec pojmenováno jakkoli, jde o pojmenování téhož různým způsobem. V případě užití čistého synonyma nepřibývá další informace. Jestliže přibývá informace navíc, výpověď je posunuta kupředu, ekvivalent má relativně vyšší stupeň komunikativního dynamismu. Volba ekvivalentu je motivována sématickým obsahem předcházející výpovědi;
4. **transpozice**, tj. nutné gramatické změny v důsledku odlišného jazykového systému,
5. **modulaci**, tj. změnu hlediska (např. *elbow of the pipe* : *koleno potrubí*),
6. **ekvivalenci**, což považujeme za nepříliš vhodné zvolené termín pro použití stylistických a strukturálních prostředků odlišných od originálu např. v oblasti expresivity (*my sweet girl* : *děvenka*), ale i idiomů, přísloví. Nejde zde o ekvivalenci ve smyslu běžné užívání.
7. **adaptaci**, tj. substituci situace popsané v originále jinou adekvátní situací, např. neexistuje-li v CJ ekvivalent slovní hříčky či pokud situace ve výchozí kultuře neexistuje v kultuře cílového jazyka.

(Horský, hříčkový = adaphna b)

Zmíněná publikace vyšla již v roce 1958, ale revidované vydání (anglicky) roku 1995 a výtah v roce 2000. V jejich novém pojetí je prvním posunem (*shift*) **borrowing** – výpůjčka, převzatý výraz jako (*pe-restrojka, pétanque*) a třetím **literal translation** – přímý, doslovný překlad; nejobvyklejší je u jazyků téže typologické skupiny a kultury. U transpozice připojuje změnu slovního druhu bez změny významu; může být obligatorní nebo fakultativní. Je to snad nejobvyklejší změna struktury a týká se především změny slovesa na substantivum a adverbia na sloveso. U modulace – sémantické změny hlediska – se opět připomíná, že může být obligatorní nebo fakultativní (*it is not difficult: je to snadné*). Oprávněná je hlavně tam, kde by byl gramaticky správný překlad zněl těžkopádně. Transpozice podle autorů ukazuje jen na velmi dobré zvládnutí cílového jazyka, kdežto modulace je zkušební kámen dobrého překladatele. Týká se změny abstrakta na konkrétnum, příčiny na důsledek, části na celek, části na jinou část, negace opozita, prostoru na čas, změny symbolu, metafor aj. Daněš u takových vztahů hovoří o **sémantické spojitosti, kontiguitě**.

Uvedené kategorie se týkají lexika, syntaxe a výpovědi, ale i (podle vydání z roku 2000) pořádku slov a tematické struktury, konektorů, *discourse markers* (*however, first*), deixe a interpunkce.

Americký teoretik **Vázquez-Ayora** kromě transpozice, modulace, ekvivalence a adaptace zavádí pojmy **amplifikace** (rozšíření textu), **explicitace** (přidání vysvětlující informace), **vynechání a kompenzace**.

Jiný americký teoretik lingvistiky překladu **Malone** používá termínů **divergence** (*you: ty/vy*), **konvergence** (*ty/vy: you*), **redukcce** (*Here I am: Zde*), **kondenzace** (*s modrým hřbetem: blue-backed*), **di-fúze** (*tongue-heavy: máť těžký jazyk*), **reordering** – přestaoba (změna pořádku slov).

Jak už bylo zmíněno, američtí lingvisté Nida a Bolinger stejně jako ruští autoři **Revzin** a **Rozenčevjig** nebo **Gak** a **Recker** nezástávají jen u těchto operací a snaží se v překladatelských postupech využít do značné míry teoretického aparátu generativní gramatiky a **složkové analýzy lezíka**. Jdou tedy hlouběji do skladby významu a snaží se postihnout pohyb významových složek při transferu z jednoho jazyka do druhého. Nida se domnívá, že vzhledem k tomu, že mezi povrchovémi strukturami dvou různých jazyků neexistují jednoznačné vztahy, je třeba povrchovou strukturu VJ analyzovat metodou zpětných transformací, pak nalézt v CJ odpovídající ekvivalent a přímou transformací jej převést do povrchové struktury CJ.

Nida hovoří o pěti případech, v nichž nastávají problémy s vytvořením ekvivalentu:

- ve VJ nejsou vyjádřeny informace, které jsou v CJ nutné (*re-entry: vstup do atmosféry*),
- sémantické prvky v textu VJ nejsou rozlišeny, ale v textu CJ rozlišeny být musí (*stín: shade/shadow*),
- informace, které jsou v CJ nutné, jsou ve VJ víceznačné (*rate: rychlost/množství, 100 pechmůžek*),
- informace ve VJ jsou implicitní, ale v CJ musí být explicitní (*solid state physics: fyzika pevných látek*),
- explicitní informace VJ musí být do CJ přeformulovány (*diplomovaný lékař: qualified medical practitioner*).

Protože v každém jazyce existuje několik variant se stylistickými rozdíly, musí překladatel při tzv. **restrukturaci textu** počítat i se stylistickým omezením.

Ruští lingvisté mimo to rozpracovávají starší postupy také tím, že rozlišují případy transkripce a transliterace, překlad vysvětlující a přiblížný, řešení dočasná a stálá, místo střebových pojmů terminologie Vinaye a Darbelneta používají jejich různých specifických typů, jako konkretizace, generalizace, záměny důsledku a přechy, antonymie a kompenzace. Překladatelské postupy nazývají **transformacemi** a rozlišují čtyři základní typy: 1) přestavbu větné struktury, 2) modifikace lexikální a gramatické, 3) přidávání a 4) vynechávání (Barchudarov).

Gak a Recker se zaměřují na logické vztahy mezi pojmy, člení nikoliv ekvivalence, ale **korespondence**, které zahrnují:

- analogie, tj. volbu jednoho z možných synonym,
- konkretizaci nediferencovaných a abstraktních pojmů,
- logické rozvinutí pojmu,
- antonymický překlad (viz dále).

Prvořadou důležitost připisují analýze sémantické struktury výpovědi a slov jako jejich složek. Základem je soubor sémů – *sémém* nebo *sémantém*, reprezentovaný v lexikální rovině lexémem a odpovídající prvku situace. Je uspořádán hierarchicky, zahrnuje *archisémy*, tj. společné sémy obecného významu, a *diferenční sémy* specifické (slovesa *go* : *jit* obsahují archisémy pohybu z místa A, ale překladový protějšek v češtině ještě navíc diferencní sém prostředku realizace pohybu). Tentýž prvek reality může mít v jazyce různá označení z různých aspektů, takže sémantém může být tvořen spojením různých sémů. Přesun od jedné sémantické struktury k jiné označuje Gak jako *sémantickou transformaci* analogicky podle přesunu mezi gramatickými strukturami.

Vzhledem k tomu, že sémantika jednotlivého slova v jazyce funguje interakcí se sémantickou strukturou celé výpovědi, sémy daného slova mohou být obsaženy v sémantému jiných složek výpovědi, nebo mohou být naznačeny situací a pak se neobjeví vůbec.

Mohou nastat různé případy:

1. Vztahu ekvivalence odpovídá lexikálně sémantická synonymie. Vyjádřeno symboly, kde **A** označuje archisém, **a** diferencní sém a **b** jinou sémantickou kategorii:

$$A : a = A : a_1$$

come : přijít / přijet / přiletět / připlout

$$A = pohyb, a = směr, a_1 = způsob, prostředí pohybu$$

2. Vztah disjunkce je základem posunu, při němž dochází k označení jménem sourodého pojmu:

$$A : a = A : b$$

county seat town : okresní město

$$A = město, a = county, b = okres$$

3. Na vztahu kontradikce spočívá antonymie (měli bychom dodat, že je použito negovaného antonyma):

$$A : a^+ = A : a^-$$

tell the truth : melhat

$$A = říkat, a^+ = pravda, a^- = lež$$

4. Na vztahu subordinace se zakládají dva vzájemně opačně orientované procesy: rozšíření a zúžení významu:

$$A : a = A \quad A = A : a$$

desk : stůl *cigar* : havana

Přidávání a redukování složek zahrnuje i nahrazení slova stylistiky nebo emocionálně zabarveného slovem neutrálním:

$$aim : chtít \quad pipe : fajfka$$

6. Na vztahu průniku spočívá transcendence, a to na základě podobnosti metafor, na základě vnitřní spojitosti metonymie. Dochází k odbourání archisému a diferencní sém se stává výchozím designačním rysem. U metonymie je to:

$$A : B = B$$

předseda : chair

U metafory dochází k výměně archisémů:

$$A : b = B : c$$

silly (*goose*) : husa (*hloupá* – o ženě)

Při metonymické transformaci může docházet k záměně příčiny a důsledku (*stand-up collar* : *tvrdý límec*), části a celku (*throat* : *krk*, *arm* : *ruka*), objektu a materiálu (*sklenice* : *glass*, *brýle* : *glasses*) apod. Do uvedených změn lze beze zbytku zařadit Vinayovy a Darbelnetovy modality.

Dalších pět forem sémantické transformace se netýká přenosu sémantiky jednotlivých slov, ale jejich složek přecházejících do sémantému jiných složek výpovědi:

1. Redistribuce sémantických složek:

$$A + b = a : b$$

run fast : upalovat

$$a : b + c + d = a : c : d + b$$

I typed rapidly away : mlátil jsem do stroje

2. Redukce nebo opakování sémantických složek:

$$a : b + b = a + b$$

he heard a dog's barking : slyšel psa

$$a + b = a : b : c + b$$

he described torrentially : sypal ze sebe s vervou

3. Vynechávání nebo přidávání sémantických složek:

$$a \cdot b = a$$

school-teacher : učitel

water-melon : meloun

4. Obměna sémantických kategorií:

$$a = b$$

rain clouds : černé mraky

5. Vektorová substituce, tj. pohled na stejnou situaci z opačného směru:

$$xRy = yRx \text{ nebo } aRb = bRa$$

A před B : B za A, A je větší než B : B je menší než A

A prodává B : B kupuje od A

Jde o případy různých typů sémantické přestavby, zhušňování a rozšiřování textu způsobené jiným členěním, jinou segmentací v systému výchozího a cílového jazyka, případné vynecháním a přidáváním v důsledku odlišných textových konvencí, přičemž v zájmu pragmatické ekvivalence obou makrostruktur se často oběťují hodnoty sémantické, o formálních ani nemluvě.

Nejdetaillnější pokus vytvořit a aplikovat model analýzy posunů je dílem **van Leuven-Zwartové** z Amsterodamu (1990). Zavádí textovou jednotku, tzv. *transém*, dále invariantní významové jádro transému, tzv. *architransém*, a pak je porovnává a zjišťuje vztah mezi transémy. Na základě bohatého materiálu došla k závěru, že nejčastější jsou posuny sémantické, častá je specifikace a vysvětlení.

Celkově lze shrnout, že pokus o detailní analýzu je prospěšný, nicméně hranice mezi jednotlivými kategoriemi jsou do značné míry nejasné a výsledky statistik se neodrážejí v konečném hodnocení.

Sémantika a lexikologie nám bohužel dosud nedává dostatečně diferencovaný pojmový aparát pro postžení bohatství jenně odstíněných významových spojitostí (**Enquist, Daneš**).

Kromě toho při hledání ekvivalentů je nutno vedle ekvivalentů lexikálních pracovat s ekvivalenty syntagmatickými a výpovědními, protože konkrétnímu slovu jednoho jazyka neodpovídá vždy jedno a totéž konkrétní slovo jazyka druhého. Proto spíše než ekvivalent by odpovídala skutečnosti výraz **překladaový protějšek v CJ** (Poldauf). Celkový ekvivalent se často vytváří za cenu mnoha změn v jednotlivostech, z nichž některé mohou být nepřeveditelné a musí se nahrazovat konpencami nebo substitucemi.

Ekvivalenty mohou nastat tyto případy:

1) Ekvivalent existuje:

a) **úplný**, absolutní, zvláště pokud jde o významovou a stylistickou platnost

Tuesday : úterý

b) **částečný** (může dojít k transpozici, ale protějšek musí mít stejnou výpovědní funkci, vyjadřovat vztah k téže situaci)

rolls : housky

c) existuje **více ekvivalentů**.

go : jít/jet/letět/plout

2) Ekvivalent neexistuje:

a) prázdnou pozici je třeba nahradit opisem, kalkem, přejatým slovem

midterms : čtvrtletí

computer : počítač/computer

mop : mop

b) nahradí se ekvivalent situace, nezná-li společnost situaci VJ

porch : veranda

Ekvivalent je třeba chápat v úhrnu aspektů všech lexikálních jednotek:

a) formy (jednoslovné, motivované, vyjádřené volným nebo ustáleným spojením, domáci, přejaté, kalky, výkladové),

b) spojitelnosti lexikální a sémantické,

c) významu,

d) stylu.

Daneš chápe vztah sémantické spojitosti dosti široce. Zahrnuje do ně i případy aspektu **kolokačního**, tj. vzájemného očekávání mezi slovy, vznikajícího z toho, že jedno z nich se často objevuje v okolí druhého nebo že se obě objevují ve stejných okolích.

V souvislosti s otázkou ekvivalence připadá důležité místo **polysémii**. Zde je pak ekvivalent výsledkem výběru z množství jednotek CJ vzhledem k příslušné jednotce VJ, a to s ohledem na optimální vstížení diferenčního příznaku této jednotky, protože mnohoznačná slova

obsahují vedle společného jádra i prvky diferenční. Ekvivalenty polysemických lexémů nebývají symetrické. Lexém jednoho jazyka může zahrnovat více lexikálních jednotek druhého jazyka, kdežto opačně to zpravidla neplatí.

Příčiny různosti ekvivalentů v jazycích vidí lexikolog **Filipec** v úsilí jazyka a jeho uživatelů o vyjádření znaků reality, v různosti pojmenování a v působení jazykového systému, který např. při tvoření pojmenování nabízí slootvorné prostředky jiného typu, i ve vzájemném vlivu jazykových systémů, např. při přejímání slov.

Tato problematika je nejsložitější v oblasti uměleckých překladů, její zkoumání má však značný význam, protože analýzy textových překladových aspektů ekvivalentu přispívají i k poznání systémové hodnoty lexikální jednotky, ke konfrontační lexikologii, sémantice a stylistice. Umělecký překlad by v žádném případě neměl jakoukoliv stylistickou příznakovost či neobvyklé zabarvení výchozího textu neutralizovat.

Velmi přínosným se jeví **Komissarovo** pojetí ekvivalence, a to **ekvivalence výpověďové**. Rozlišuje pět typů. K prvnímu typu ekvivalence, který odpovídá rovině cílu komunikace, řadí případy, kdy ne nacházíme žádnou shodu lexikální ani syntaktickou (např. *How do you do. : Dobrý den.*) Ekvivalence je dána pouze stejným cílem komunikace. Druhý typ ekvivalence neobsahuje jen stejný cíl komunikace, ale i stejnou reálnou situaci, při jejímž popisu jsou však vyzdvíženy jiné znaky (*he answered the phone : zvedl sluchátko*). Komissarov hovoří o **rovině situace**. Třetí typ ekvivalence je dán shodou situace i způsobu jejího popisu. Je to **rovina oznámení**, na které dochází k syntaktickým rozdílům, rozdílné detailnosti popisu nebo se mění spojení myšlenek. Ve čtvrtém případě je ekvivalentnost dána stejným cílem komunikace, stejnou popisovanou situací, způsobem popisu i syntaktickou strukturou, která je spojena transformačními vztahy, např. transformace aktiva na pasivum. Zde se jedná o **rovinu výpovědi**. Poslední, pátý typ ekvivalence pak zahrnuje případy maximální shody originálu a překladu, tedy doslovný překlad. Tento pátý typ ekvivalence odpovídá **rovině znaku**.

V 70. a 80. letech nastává odklon od statických lingvistických typologií překladatelských posunů a zejména v Německu kvete období **funkčního a komunikativního** přístupu k analýze překladu. Začíná se věnovat větší pozornost textu než slovům nebo větám (**Reissová**) a navrhuje se speciální překladatelské postupy podle **typu textu**.

Vermeer zavedl v 70. letech termín **skopos**. Zaměřuje se na účel překladu, který určuje metodu a strategii překládání, aby vznikl adekvátní překlad.

Velku lze říci, že v 70. a 80. letech se zvažuje funkce, typ textu, žánr a strategie. Překlad se posuzuje na základě adekvátnosti k funkčnímu a situacnímu cíli.

V 90. letech přišla ke slovu analýza **diskurziva**, která si všímá toho, jak jazyk sděluje význam a sociální vztahy (**Hallidayův** funkční model, **Hakeroová**, **Hatim** a **Mason** aj., viz dále).

1.4 SOUČASNÁ TEORIE PŘEKLADATELSKÉHO PROCESU

Dopud byly překlady vesměs zkoumány a hodnoceny jako produkty, tohoto moderní přístupy – aspoň v anglosaském světě – se zaměřují více na proces, jehož výsledkem konečný produkt je.

Ve všech nových anglosaských monografiích z oblasti teorie překladu se objevuje jednotná fronta, která se zaměřuje v první řadě na **makro-prostředí**, na kulturní zázemí, historické a lokální zasazení, literární náležitosti, realie, vztah autora k tématu a k publiku, typ textu a funkci textu a teprve po tzv. **strategickém rozhodnutí**, které se zakládá na zařazení výchozího textu do uvedeného rámce, nastupuje fáze **detailního rozhodování**. Nastupuje **mikropohled**, který si všímá konkrétních jednotlivin, gramatických struktur a jejich lexikální náplně a dohláží k budování definitivního cílového textu.

Vychází se tedy z úvah o významných rysech překládaného textu, o tom, k jakému žánru text patří a pro jaké adresáty je určen, jakou má funkci, co tyto faktory implikují, který z nich je třeba při překládání nejprve respektovat apod.

Halliday systematicky uvádí do vztahu autorovu volbu jazyka a širší sociokulturní rámec. Žánr (např. obchodní dopis) je podmíněn sociokulturním pozadím a sám určuje další prvky v systémovém rámci, a to v první řadě **rejstřík (register)**, který obsahuje 3 proměnné prvky: **pole (field)**, tj. o čem se píše (např. dodávka zboží), dále **tenor** (úroveň formalnosti, tj. kdo komunikuje s kým, např. obchodní zástupce s klientem), a konečně **modus**, tj. forma sdělení (např. psaná). Tak dostaneme **metafunkce**: ideální, interpersonální a textovou. Ty jsou realizovány volbou slov a syntaktické struktury.

Analýza pak podle **Houseové** (podrobně v kapitole 7.2) probíhá tak, že se probere rejstřík výchozího textu, tj. předmět sdělení, autorův dobový, zeměpisný a sociální původ i intelektuální a emocionální postoj, kanál (mluvený/psaný, dialog, monolog), pak následuje popis autorů realizovaného rejstříkem, čímž stanovíme funkci výchozího textu,